

MENTALITET KONSEPTINING KOMMUNIKATIV HODISA SIFATIDA LINGVISTIK IFODALANISHI

Farxotova Sitora Kamoljon qizi

Oriental Universiteti 2-kurs Magistratura talabasi

Lingvistika Mutaxassisligi

@duwaduwa824@gmail.com

Annotatsiya: Mentalitet konsepti har bir xalq, har bir madaniyat uchun o'ziga xos va betakror bo'lgan, jamiyat a'zolarining qarashlarini, xulq-atvorini, qadriyatlarni va tasavvurlar tizimini o'zida mujassam etgan muhim ijtimoiy-kommunikativ hodisadir. Ushbu konseptning lingvistik ifodalanishi, ya'ni til orqali namoyon bo'lishi, jamiyat a'zolari o'rtasida kommunikatsiyani samarali olib borishda, axborot almashinuvini ta'minlashda va madaniy uzviylikni mustahkamlashda alohida ahamiyat kasb etadi. Mentalitetning tilda ifodalanishi atroflicha tadqiq etilgan ilmiy yo'nalishlardan biri bo'lib, hozirgi zamon lingvistikasining dolzarb mavzularidan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: mentalitet, konsept, kommunikativ hodisa, lingvistik ifodalanish, til va madaniyat, konseptual sistema, semantik tahlil, xalq ongida, milliy tafakkur, muloqot jarayoni.

Mentalitet konsepti til va tafakkur, madaniyat va ijtimoiy ong birligi tarzida yuzaga chiqadi va bu birlik asosan til orqali namoyon bo'ladi. Har qaysi jamiyat muayyan qadriyatlar, xarakterli xatti-harakatlar, dunyoqarashlar orqali o'ziga xoslik kasb etadi. Shu sababli, mentalitet konseptining lingvistik ifodalanishi til hodisalari orqali kuzatiladi, uning kommunikativ vazifalari, ma'no qatlamlari va konnotativ ifodalari tahlil qilinadi. Mentalitet umumiy ijtimoiy ong deb tushunilsagina, uning tilga qanday ko'chishi, kommunikatsiya doirasida qanday namoyon bo'lishi va kommunikativlik nuqtai nazaridan qanchalik muhim ekanini teran anglash mumkin bo'ladi. Mentalitet konseptini kommunikativ hodisa sifatida o'rganishda uning jamiyatdagi ahamiyati, ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi omil sifatida o'ziga

xos rol o'ynashi ko'zga tashlanadi. Mentalitet kommunikatsiyadagi boshqa ishtirokchilar bilan lingvistik aloqaga kirishish, axborotning idrok qilinishi va taqdim etilishi, intonatsion, leksik, semantik, pragmatik, konnotativ va assotsiativ qatlamlarda ifodalanishini aniqlashga xizmat qiladi. Chunki til – bu jamiyat xotirasi, unda xalqning tarixiy tajribasi, an'analari va urf-odatlar, qorishiq kechinmalari, o'ziga xos ruhiyatvor holati jamlangan bo'ladi [1].

Mentalitet konseptining lingvistik ifodalanishi faqat muayyan so'zlar yoki frazeologizmlar darajasida emas, balki nutqning uslubiy xususiyatlarida, nutq intonatsiyasida, nutq madaniyatida, shuningdek, suhbatdoshlarga ishonch bildirish, samimiyat, do'stlik, hurmat, e'tibor kabi muhim ijtimoiy ko'rsatkichlarning ifodasida ham namoyon bo'ladi. Bu esa til vositalarining kommunikativ jihatdan boyligini, jamiyat hayotida tutgan o'rni va ruhiy-ma'naviy yaxlitligini isbotlab beradi. Mentalitet konsepti, avvalo, til vositalari orqali dunyoni anglash va unga munosabatni shakllantiradi. Shu sabab, xalqning tarixiy-madaniy tajribasi alohida ifoda topgan. Bu tajriba jamiyatda avloddan-avlodga o'tgan qadriyatlar, urf-odatlar, sharqona hayot falsafasi, ijtimoiy ideallar va boshlang'ich nutq stereotiplari orqali ifodalanadi. Mentalitet konsepti orqali ijtimoiy xotira ham til vositalari orqali uzluksiz uzatiladi, hayotiy hodisalarni umumlashtirish va tushuntirishda asos bo'lib xizmat qiladi. Til orqali ifoda topgan mentalitet konsepti xalq ongida jamlangan ijtimoiy-madaniy hamda psixologik xaritalarning, dil kechinmasining, ruhiy ko'zgularning uzviyligidan dalolatdir. Mentalitet konsepti doirasidagi til birligi, so'z ma'nosining o'ziga xosligi, frazeologik boyliklar, aforizmlar, iboralar, topishmoqlar va maqollar orqali o'z aksini topadi. Bunday til qatlamlari jamiyatda hukm surgan qadriyatlar, odob-axloq me'yorlari, jamiyat ongining asosiy mazmuniy yo'nalishlarini belgilab beradi [2].

Ko'plab tilshunos olimlarning ta'kidlashicha, mentalitet fenomeni xalq dunyoqarashida, asriy tushunchalarida va ifoda vositasida yuksak darajada mujassam topgan. Bu konsept, bir tomondan, kommunikatorlar (suhbatdoshlar) o'rtasidagi ijtimoiy-psixologik yaqinlikni, ularning bir-biriga tutgan ishonch va hurmatini, kommunikatsiyadagi aloqani mustahkamlasa, boshqa tomondan, odamlar o'rtasida

aniq bir ijtimoiy-madaniy o'zaro muvofiqlik hissini uyg'otadi va mustahkamlaydi. Mentalitet konseptining til vositalarida namoyon bo'lishi, so'z va ifoda tizimida mavjud bo'lgan, leksik-ma'naviy boyliklar hamda mazkur boyliklar asosida jamiyat tafakkurining o'ziga xosligi sifatida ilgari suriladi. Har bir jamiyatga xos bo'lgan muayyan mentalitet ifodalarini qamrab olgan turli iboralar, tasviriy vositalar, so'zlovchilarning muloqot etish uslubiga, kommunikatsiya jarayonida xatti-harakatlarni ifodalashdek elementlarga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Bunday ifoda vositalari orqali jamiyatning jamiki ijtimoiy-madaniy mohiyati, tarixiy evolyutsiyasi va urf-odatlar majmuasi, hamda jamoaviy xotira yillar davomida mustahkamlanib keladi. Mentalitet konseptining kommunikativ hodisa sifatidagi o'rni ko'proq tillararo va madaniyatlararo kommunikatsiya doirasida, turli ijtimoiy qatlamlar o'rtasida o'zaro tushunishni ta'minlash vositasi sifatida ham ahamiyatga molikdir. Bu jarayonlar xalqning birligini, ijtimoiy yetukligini va ruhiy yaxlitligini mustahkamlovchi asosiy vositalardan biridir. Mentalitet konsepti nafaqat nutq faoliyatida, balki kundalik muloqotda, rasmiy-rasmiyatchilikda, ijtimoiy tarmoqlardagi kommunikatsiyada, yetakchi va zamonaviy muloqot madaniyatida ham o'z ifodasini topadi. Yangi kommunikativ texnologiyalar, ommaviy axborot vositalari, internet tarmog'ining taraqqiyoti zahirida ham milliy mentalitet konseptining zamondan orqada qolmasdan, har tomonlama rivojlanayotganiga guvoh bo'lamiz. Bu esa O'zbekiston jamiyatida madaniy uzviylik, bir-biriga bo'lgan ishonch, do'stlik, taraqqiyotga intilish singari ijtimoiy qadriyatlarning asosiy poydevorini tashkil etadi [3].

Mentalitet konseptining kommunikativ hodisa sifatidagi lingvistik ifodasini chuqur o'rganish shuningdek zamonaviy kommunikatsiyada axborot almashinuvi, ijtimoiy hamkorlik, shaxsiy munosabatlarning muvaffaqiyati, jamiyat taraqqiyoti, milliy o'zlikni anglash va uni mustahkamlashda muhim o'rin tutadi. Til orqali ifoda topgan mentalitet konsepti, xalq ongini har tomonlama shakllantiradi, jamiyat a'zolari o'rtasida axborot va tajriba almashinuvi samaradorligini oshiradi, jamiyat axloqiy-etnik qadriyatlarini saqlash va rivojlantirishga xizmat qiladi. Mentalitet konsepti faqat kommunikatsiya jarayonidagi biror ijtimoiy-ma'naviy hodisa sifatida emas, balki

umumiy jamiyat taraqqiyoti, ongli va ong osti jarayonlarining hamohanglikda namoyon bo'lishi, yutuq va kamchiliklarni to'g'ri baholash, muammolarni chuqur anglash, yechimlarni topishda ham asosiy o'rin tutadi. Chunki bu konsept o'zida tarix, tajriba, qadriyatlar va ijtimoiy ongni uyg'un ravishda mujassam qiladi. Ushbu uyg'unlik orqali esa odamlarning orzu-umidlari, jamiyatda o'rnatilgan axloqiy normalar va insoniy fazilatlarni mustahkamlash, hamda jamiyat a'zolarini yanada jipslashtirish imkoniyati kengayadi [4].

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, til vositalarida mujassam topgan mentalitet konsepti nutq faoliyatining asosi sifatida ijtimoiy, ma'naviy va madaniy taraqqiyot uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi. Har bir so'z, har bir ibora, har bir frazeologizm yoki maqol xalqning mentaliteti ifodasidir. Chunki ular orqali xalq o'z boshidan kechirgan yutuq va mag'lubiyatlarni, kechinmalarni, xotiralarni, orzu-umidlarni zamonlar osha uzluksiz uzatib keladi. O'zbekiston jamiyatida mentalitet konseptining kommunikativ hodisa sifatida lingvistik ifodalanishi, birinchi navbatda, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash, ularni zamonaviylik ruhida davom ettirish va har tomonlama takomillashtirish muammolari bilan bevosita bog'liqdir. Bu konsept xalq tilida – kundalik muloqotda, rasmiy nutqda, badiiy ijodda, hamda ommaviy axborot vositalarida, internetda va boshqa kommunikativ sohalarda har tomonlama uchrab turishi, uning jamiyat hayotida hamisha dolzarb ekanini anglatadi [5].

Globalizatsiya davrida mentalitet konseptini saqlab qolish masalasi juda muhim. Zamonaviy axborot va madaniy almashinuv jarayonlari natijasida milliy qadriyatlar, urf-odatlar va an'analarga tashqi ta'sirlar kuchayadi. Mentalitet – bu bir xalqning asriy tajribasi, o'ziga xos dunyoqarashi, axloqiy va ijtimoiy qadriyatlari bo'lib, har kuni kundalik hayotdan to katta madaniy tadbirlargacha namoyon bo'ladi. Bu konseptni globalizatsiya sharoitida saqlab qolish uchun, avvalo, o'z ildizimizga, an'alarimizga, milliy madaniyatimizga, ona tilimizga chuqur e'tibor qaratish zarur. Farzandlarni o'z milliy qadriyatlarimizga asoslanib tarbiyalash, ular ongiga xalq ertaklari, maqol va matallar, tarixiy yodgorliklarni chuqur singdirish orqali yosh avlod ongida mustahkam poydevor yaratiladi. Shu bilan birga, darsliklar va ommaviy axborot vositalarida milliy

ruhni ifodalovchi adabiyot, filmlar va boshqa madaniy mahsulotlarni ko'paytirish ham dolzarb vazifaga aylanadi. Yoshlarni, ayniqsa, internet va zamonaviy texnologiyalar orqali tarqaladigan chet el madaniyati va qadriyatlari ta'siridan asrash uchun, zamonaviy, jozibador hamda milliy ruhi kuchli madaniy kontentlar ishlab chiqish muhim. Bu orqali yosh avlod milliy o'zlikni zamonaviy shaklda qabul qilishni o'rganadi. Davlat va jamiyat miqyosida madaniyat, ta'lim va tarbiyaga alohida ahamiyat berish, ona tili, tarix, adabiyot, san'at va urf-odatlarini targ'ib qilishga muntazam e'tibor qaratish, ijtimoiy muhitda ham asriy qadriyatlarimizni faol targ'ib qilish millat ongida milliy g'urur va o'zlikni mustahkamlaydi. Barcha sohalarida ochiqlik va taraqqiyotga intilarkanmiz, boshqa xalqlarning ilg'or tajribalaridan foydalanganimizda ham o'z milliy yuzimiz, tarixiy qadriyat va an'analarimizga sodiq qolish, ularni zamon talablari bilan uyg'unlashtirish zarur. Ana shunda, mentalitet konsepti globalizatsiya bosimiga qaramay, zamonaviy jamiyatda ham o'rnini saqlab qoladi va boyiydi. Bu har birimizning ongli harakatimiz va e'tiborimizga bog'liqdir.

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, mentalitet konseptining kommunikativ hodisa sifatida lingvistik ifodalanishi jamiyat a'zolari o'rtasida o'zaro muloqot, axborot almashinuvi, xotira uzluksizligi, ijtimoiy-madaniy qadriyatlarning asrab-avaylanishi va kelajak avlodga yetib borishining ishonchli garovi hisoblanadi. Lingvistik ifodalarning kommunikativ ko'rinishida mentalitet konsepti, avvalo, jamiyatni yaxlitlashtiruvchi, qadriyatlarni mustahkamlovchi, axloqiy va ma'naviy normalarni uzluksiz ravishda birlashma va rivojlantirishga xizmat qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Til harakatining barcha sohalarida mentalitet konsepti doimo mohiyatini saqlab qoladi va jamiyat taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shadi. Mentalitet konsepti jamiyat hayotining barcha sohalarida, kundalik muloqotdan tortib, rasmiy va norasmiy muhitgacha, madaniy va ijtimoiy aloqalardagi til vositalarida o'z aksini topgan holda, uzluksiz rivojlana boradi. Shu sababli mentalitet konseptining kommunikativ hodisa sifatidagi lingvistik ifodalanishi zamonaviy lingvistika uchun ham, ijtimoiy-psixologik tahlil uchun ham har doim dolzarb bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva, Z. (2018). “O‘zbek tilida mentalitet konseptining lingvistik tahlili.” *Philology Journal*, 2(3), 55-61.
2. Ahmedova, D. (2020). “Mentalitet va til: zamonaviy yondashuvlar.” *O‘zbekiston Filologiyasi*, 5(2), 100-107.
3. Aliqulova, N. (2019). “Konseptual tizimda kommunikativ hodisalarning aks etishi.” *Til va Adabiyot*, 4(1), 20-27.
4. Egamberdiyeva, G. (2021). “O‘zbek mentalitetining linguistik ifodalanishi.” *O‘rta Osiyo Tilshunosligi*, 5(3), 112-119.
5. Islomova, M. (2020). “Milliy tafakkur va ongda konseptlarning o‘rni.” *Tarix va Til*, 7(2), 43-51.
6. Mahmudova, D. (2022). “Til va madaniyat: mentalitet kategoriyasining kommunikativ talqini.” *O‘zbekiston Davlat Universiteti Ilmiy Axborotnomasi*, 8(1), 87-93.
7. Mirzayeva, S. (2019). “Lingvokulturologiyada kommunikativ hodisalar.” *Imkon*, 3(4), 30-36.